

УПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ВЗАЄМИН СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

У статті подано модель формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності, структурними компонентами якої визначено мету, завдання, принципи, зміст, види діяльності, форми, методи та результати роботи; представлено програму факультативного курсу "Культура взаємин"; подано результати експериментального дослідження.

Стратегічною метою освіти у загальноосвітніх школах є розвиток і самореалізація особистості школярів, виховання у них високої гуманістичної культури, здатності протидіяти проявам бездуховності, формування у дітей умінь міжособистісного спілкування та високої культури взаємин.

У вирішенні цієї проблеми істотну роль відіграє позаурочна діяльність, яка орієнтована на задоволення потреб, інтересів школярів, розвитку їх здібностей. Однак вивчення виховного процесу загальноосвітньої школи вказує на традиційність змісту й організації позаурочної діяльності старших підлітків: відсутність цілеспрямованої роботи щодо виховання культури взаємин школярів; епізодичний характер проведення бесід, виховних проєктів із такої тематики; подання інформації про культуру взаємин у формі моралізаторства, повчань; залучення школярів до діяльності в репродуктивному статусі; невключеність частини учнів у спільну колективну діяльність; відсутність або епізодичність форм роботи, які спонукають школярів до активної творчої діяльності, сприяють задоволенню їх потреби в спілкуванні, у взаємодії; орієнтація форм позаурочної діяльності на предметну діяльність, а не на взаємодію вихованців, їх співпрацю.

Проблема формування культури міжособистісних взаємин у сучасний період привертає увагу багатьох дослідників, зусилля яких спрямовані на пошук і створення ефективних виховних методик. Істотне значення для нашого дослідження мають праці, в яких розкриваються зміст, форми і методи виховання школярів у позаурочній діяльності (В. Білоусова, М. Вейт, В. Воронов, І. Кравченко, В. Киричок, В. Оржеховська, О. Столяренко, Н. Хамська, Н. Щуркова). Попри те, методика формування культури взаємин старших підлітків залишається недостатньо розробленою.

Метою нашої статті є представлення моделі формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності.

Результати констатувального експерименту засвідчили недостатній рівень сформованості у старших підлітків культури міжособистісних взаємин, що впливає на якість їх спілкування, знижує продуктивність їхньої діяльності. Школярам бракує моральних знань про норми, правила взаємин, у багатьох із них недостатньо розвинені навички саморегуляції емоцій, що виражається у неконтрольованих діях, учинках, не завжди коректних висловлюваннях; у них не достатньо сформовані вміння планувати й організовувати різні форми спілкування; вони не завжди здатні уникати конфліктних ситуацій чи ефективно їх розв'язувати. У взаєминах із іншими переважає мотивація, яка визначається ситуацією, необов'язковістю дотримання культури взаємин із добре знайомими суб'єктами взаємин, із тими, хто викликає зневагу чи проявляє неповагу.

Відповідно до теоретичного обґрунтування положень і виявлених суперечностей розвитку культури взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності було розроблено експериментальну модель, структурними компонентами якої визначено: мету, завдання, принципи, зміст, види діяльності, форми й методи роботи, результати.

Центральним системоутворюючим компонентом цієї моделі є мета як ідеальний результат і рівень досягнення. Основна мета діяльності педагога – формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків. Виходячи із мети, ми визначили основні завдання педагога щодо формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків: засвоєння школярами етичних знань, активізація їх інтересу до вивчення культури взаємин, вироблення стійких звичок і навичок моральної поведінки, розвиток умінь конструктивної взаємодії у взаєминах із однолітками і дорослими; забезпечення сприятливого психологічного клімату в підлітковому колективі: розвиток самооцінки й навичок оцінки інших суб'єктів взаємин, корегування взаємин; інтеграція зусиль батьків, учителів, школярів у забезпеченні сприятливих умов для розвитку культури міжособистісних взаємин старших підлітків.

Для розв'язання поставлених завдань ми використовували *принципи* особистісно орієнтованого виховання, обґрунтовані І. Бехом: принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій; принцип особистісно розвиваючого спілкування; принцип використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості; принцип систематичного аналізу вихованцем власних і чужих учинків [1: 169-175].

Зміст формування культури міжособистісних взаємин відображає в єдності його загальну мету і завдання й постає "як сукупність дій і взаємовпливів вихователя і вихованця у процесі виховання" [2: 56]. До змісту формування культури взаємин старших підлітків віднесемо: набуття знань про оптимальні форми і способи виявлення культури у взаєминах із іншими; розвиток уявлення про власну цінність і цінність іншої людини, самоствердження, самовираження, утвердження власної позиції; усвідомлення різних видів мотивів міжособистісних взаємин, розвиток позитивної мотивації старших підлітків у взаєминах із іншими, формування етичної позиції, моральних переконань; розвиток адекватної оцінної діяльності, спрямованої на аналіз власної поведінки та дій інших людей, вироблення рефлексивних умінь й умінь самоконтролю та саморегуляції поведінки в ситуаціях взаємодії; вироблення навичок й умінь етичної взаємодії та самоорганізації поведінки; розвиток культури спілкування; формування в підлітка установки на творчу поведінку, пошук оптимальних способів взаємодії в кожній конкретній ситуації взаємин; корекція у підлітків неадекватно сформованих моральних знань і форм міжособистісної взаємодії.

Зміст формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків реалізовувався в процесі організації різних *видів позаурочної діяльності*, зокрема ціннісно-орієнтованої, громадсько-корисної, трудової, ігрової, культурно-дозвілєвої, соціально-комунікативної. При цьому обов'язковим вважалось дотримання ряду умов: спрямованість змісту позаурочної діяльності на розвиток когнітивної, емоційно-мотиваційної, діяльнісно-практичної й регулятивної сфер; ціннісно-орієнтований характер позаурочної діяльності; спрямованість змісту позаурочної діяльності на реалізацію соціально цінних потреб особистості школяра; розширення сфери позаурочної діяльності старшого підлітка, і, зокрема, спільної діяльності з однолітками, збагачення її предметно-розвивального середовища.

Відповідно до змісту формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків було обрано *форми та методи* позаурочної роботи. Усі структурні компоненти експериментальної моделі пов'язані між собою стійкою взаємодією щодо забезпечення її функцій, серед яких виділено: гностичну, спонукальну, комунікативну, інтегративну й регулятивно-корекційну.

Результатом роботи стало поступове зростання у старших підлітків рівня знань, розвиток соціально цінних мотивів, формування саморегулятивних навичок, сталих способів вираження свого ставлення до інших, вироблення оптимальних способів взаємодії між школярами.

Експериментальна робота здійснювалася упродовж 2003-2005 років на базі Брусилівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2 імені Г.О. Готовчиця, Лазарівської загальноосвітньої школи-саду I-III ступенів Брусилівського району, Краснопільської загальноосвітньої школи I-III ступенів імені В.Й. Развадовського Житомирської області, гуманітарної гімназії № 23 м. Житомира.

Зміст експериментальної роботи зі школярами скеровувався на реалізацію їх потреб у спілкуванні, взаємодії, на розкриття кожним вихованцем своїх можливостей, здібностей; на розвиток етичних знань школяра, культури спілкування, вироблення в них навичок етичної взаємодії та самоорганізації поведінки (включення школярів до різних видів позаурочної діяльності, участь в етично-дискусійній студії, роботі Клубу журналістів школи, постановках етичного міні-театру; проведення інформаційних лекцій, організація дискусій, діалогів, ділових ігор, прес-конференцій).

Основою, на якій базувалися різні форми позаурочної роботи, стали заняття факультативного курсу "Культура взаємин". Програма курсу розрахована на два роки навчання (60 год). Перший рік навчання призначений для учнів восьмого класу та включає такі теми:

I. Наодинці із собою.

1. Особистість і культура взаємин (4 год).
2. Підліток як суб'єкт взаємин (4 год).
3. Школяр і його поведінка. Самопізнання і самовдосконалення (8 год).
4. Емоції у взаєминах та їх регулювання (7 год).
5. Властивості особистості – візитка підлітка у світ людських взаємин (4 год).
6. Цінності – ключ до спілкування (3 год).

Другий рік навчання призначений для учнів дев'ятого класу і складається із таких тем:

II. У середовищі інших людей. Культура і технології.

1. Основи ефективної взаємодії (6 год).
2. Порушення взаємин та шляхи їх виправлення (6 год).
3. Культура взаємин у шкільному колективі (4 год).
4. Культура взаємин юнака та дівчини (4 год).
5. Взаємини в сім'ї. Шляхи взаєморозуміння (5 год).
6. Культура ділових взаємин (5 год).

Завданнями курсу передбачалося ознайомлення старших підлітків із основами культури взаємин; формування їхніх переконань, соціально-цінних мотивів; поглиблення їхньої здатності до самоаналізу й аналізу особистості іншої людини; оволодіння навичками саморегуляції емоцій і самоконтролю своєї поведінки; виховання особистісних якостей; розвиток навичок ефективного спілкування.

Орієнтовна структура занять: 1) мотивування (з'ясування проблеми, вправи евристичного характеру); 2) інформування (теоретичні відомості з теми); 3) самодослідження (вивчення своїх властивостей, особливостей поведінки за допомогою тестів, методик, самохарактеристик, вправ-міркувань); 4) творча діяльність (складання правил, карт, вироблення кодексів, моделей поведінки, вправи); 5) комунікативна діяльність (рольові, ділові ігри, групова взаємодія, спілкування); 6) підсумок (оцінна і рефлексивна діяльність).

Підбір видів діяльності до кожного заняття здійснювався таким чином, щоб забезпечувалися виховні впливи на когнітивну, емоційно-мотиваційну, поведінкову та регулятивну сфери. Зокрема, до змісту занять факультативного курсу було включено такі види роботи: *розв'язування ситуацій на основі життєвого досвіду* старших підлітків, що передбачало моделювання проблемних ситуацій, спостереження за взаєминами інших, аналіз ситуацій власних взаємин із іншими (вправи "Журналістське розслідування", "Прихована камера", "Мій успіх" тощо); вправа "Нариси мого життя" (школярам пропонувалося протягом кожного тижня здійснювати аналіз своїх взаємин із батьками, учителями, однокласниками і визначені успіхи чи невдачі в ситуаціях міжособистісної взаємодії коротко й анонімно фіксувати на невеликих аркушах паперу, які згодом потрапляли до спеціально створених для цього "Скриньки невдач" чи "Скриньки успіхів", а потім аналізувалися й обговорювалися на заняттях факультативного курсу); *вправи-розмірковування* (зміст цієї роботи передбачав аналіз підлітками запропонованого етичного поняття і співвіднесення його з особистою життєвою ситуацією); *розігрування етюдів* (мета роботи полягала у виробленні в учнів умінь саморегуляції емоційно-почуттєвої сфери; *творча діяльність* із вироблення кодексів, декларацій, правил тощо).

Для узагальнення результатів дослідження було проведено обстеження учнів контрольних та експериментальних груп, здійснено аналіз отриманих даних шляхом порівняння показників у обох групах, а також перевірено достовірність даних методом статистичного аналізу (використано λ -критерій Колмогорова-Смирнова та ϕ^* -кутове перетворення Фішера). Зазначимо, що експериментальна програма забезпечила активізацію розвитку всіх структурних компонентів культури міжособистісних взаємин. Зафіксовано динаміку збільшення кількості старших підлітків експериментальних груп із активно-творчим рівнем сформованості культури взаємин із 16,0 % до 30,4 %, з рефлексивно-пасивним рівнем сформованості – з 30,4 % до 41,6 %, та зниження чисельності учнів із ситуативним і негативно-активним рівнями сформованості відповідно з 35,2 % до 21,6 % та з 18,4 % до 6,4 %.

Результати проведеного дослідження підтверджують ефективність визначених змісту та організаційно-методичного забезпечення формування культури взаємин старших підлітків. Важливим чинником розвитку культури взаємин у школярів є використання доцільних форм виховної діяльності, спрямованих на розвиток когнітивної, емоційно-мотиваційної, поведінкової та регулятивної сфер, вагома роль серед яких належить реалізації розробленого факультативного курсу. Подальшого дослідження потребує розробка й запровадження у практику загальноосвітніх навчальних закладів методичного комплексу виховної роботи щодо вдосконалення взаємин старших підлітків із батьками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Навч.-метод. видання. У 2 кн. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1. – 280 с.
2. Антонова О.Є. Методичні рекомендації до застосування технології формування у майбутніх учителів базових знань з курсу "Педагогіка". – Житомир, 2000. – С. 44-83.

Матеріал надійшов до редакції 21.09.2007 р.

Мирончук Н.Н. Внедрение модели формирования культуры отношений старших подростков в воспитательном процессе современной школы.

В статье подана модель формирования культуры межличностных взаимоотношений старших подростков во внеурочной деятельности, структурными компонентами которой определены цель, задание, принципы, содержание, виды деятельности, формы, методы и результаты работы; представлена программа факультативного курса "Культура взаимоотношений"; поданы результаты экспериментального исследования.

Mironchuk N.N. The Introduction of the Teenagers' Relations Culture Formation Model in Educational Process of Modern School.

This article gives a model of teenagers' relations culture formation in extra-curriculum activity. The main components of this model are defined as aim, tasks, principles, content, kinds of activity, forms, methods and results of research work. The program of optional course "Interrelations' Culture" and results of the experimental research are given.